AHLAK

TEVEKKÜL

Tedbir-Takdir Dengesi

Hicret Karaduman

SUFİ KİTAP

TAKDİM

İslam düşünce geleneğinin en dikkate değer alanlarından biri ahlaktır. Fakihler, muhaddisler, kelamcılar, sufiler ve filozoflar gibi farklı zümrelerin tamamı kendi duyarlılıkları doğrultusunda ahlak teorileri geliştirmişler ve ahlak alanına katkı yapmışlardır. Bu bağlamda her bir zümrenin meseleyi farklı açılardan ele aldığını ve ahlakın bazı yönlerini veya meselelerini ilgilerinin odağına yerleştirdiğini söylemek mümkündür.

Fakihler, insanın iradeli davranışlarının dinin, aklın ve örfün öngördüğü iyi ve kötü bilgisi doğrultusunda nasıl şekillendirileceği sorusunu cevaplamayı amaçlar. Muhaddisler, iyi ve kötünün nihai ve yegane ölçütü olan ilahi iradenin Hz. Peygamber'de (sav) somutlaştığını ve iradeli fiillerimizin kelimenin hakiki anlamda ilahi iradeye uygun olabilmesi için Hz. Peygamber'in söz, eylem ve onaylarının belirlenmesi gerektiğini düşünerek irademizle inşa edeceğimiz hayatın hangi esaslara uyması gerektiği sorusunu cevaplamayı amaçlar. Kelamcılar ayrıntıda fakihlerle aynı çizgide yer almakla birlikte ahlaki

yargılarımızı mümkün kılan iyi ve kötü bilgisinin kaynağı nedir sorusunu cevaplamayı amaçlar. Sufiler Allah'a yaklaşmayı mümkün kılan ahlaki duygu ve melekelerin ne olduğu ve kulluğun ilerleyen aşamalarında bu duyu ve melekelerin nasıl dönüşüme uğradığı sorularını ilgilerinin odağına yerleştirerek teorik ve pratik ahlakın bütün meselelerini bu bağlamda ele alırlar. Ahlakı teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayıran filozoflar ise teorik ahlakta insanın ahlaklı davranışlar yapmasını mümkün yapısını, güçlerini ve her bir gücün hangi erdemsizliklerle nitelenebileceğini ve hangi erdemlerle nitelenmesi gerektiğini sorularını cevaplarken pratik ahlakta gerek bireysel gerekse toplumsal seviyede ahlaki hayata yön veren kuralların neler olduğuna dikkat çekerler. Her bir zümrenin ahlaki tefekkürünü ihtiva eden metinler, modern Batı düşüncesinin dünyanın geri kalanıyla birlikte İslam dünyasını da derinden etkilediği on dokuzuncu yüzyıla kaleme alınmıştır.

Hicrî üçüncü yüzyıl gibi erken dönemlerden itibaren filozofların metinleri ile din âlimlerinin metinleri arasında irtibat bulunduğu görülür. Maverdî, Ragıb el-Isfahânî gibi ahlâk düşünürlerinin metinlerinde Kuran ve Sünnet etrafında gelişen ahlaki tefekkür ile Platon ve Aristoteles'in metinleri etrafında oluşan ahlaki tefekkürün birleştirildiği söylenebilir. Fakat İslam düşünce tarihinde Gazzâlî'den (ö. 505/1111) itibaren farklı geleneklerin ahlak görüşleri hem aynı kitapta hem de ana bir teoride birleştirilmeye başlanmış, bu süreç Nasîruddin-i Tûsî ve Adudiddin el-Îcî

gibi düşünürlerce geliştirilerek devam ettirilmiş, Osmanlı döneminde bilhassa edebi unsurlarla da zenginleştirilerek zirveye taşınmıştır. Dolayısıyla İslam düşünce tarihinde hem farklı geleneklerin yazım tarzının sürdürüldüğü hem de aynı geleneklerin kazanımlarının bir araya getirildiği metinler modern döneme kadar yazılagelmiştir.

Sufi Kitap'ın ahlak serisi gerek her bir geleneğin kendisine özgü gerekse farklı geleneklerin mezcedildiği ahlaki tefekkürü okurlara takdim etmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan seride farklı geleneklere mensup düşünürlerin ahlak görüşlerinin sade ve okunaklı bir anlatısını bulacaksınız. Seri kapsamında yayımlanacak tercüme ve telif kitapların mütercim ve yazarlarının her birine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Onların özverili çalışması olmasaydı bu seri varlık kazanamazdı. Kitapların sipariş, hazırlık ve yayın süreçlerini yöneten Sufi Kitap çalışanlarına teşekkür ediyorum. Serinin ahlak tefekkürümüze ve daha erdemli bir hayat arayışımıza katkı sağlamasını diliyorum.

Ömer Türker

ÖNSÖZ

"Bilmelisin ki, hazineler Allah'ın katındadır. Sen de bir hazinesin ve sen de O'nun katındasın. Kalbin O'nu sığdırır. Allah senin katında, sen O'nun katındasın."

Fütûhât-ı Mekkiyye 17/119-120.

Sınırlı bir varlık alanına sahip insanın sınırsız ve sonsuz âlemle irtibatı daima tartışılagelmiştir. Tasavvuf düşüncesinde bu irtibat, kulun mutlak kudret karşısındaki acziyeti çerçevesinde kurulmuştur. Ancak insan, aynı zamanda Allah'ın isim ve sıfatlarının en yetkin tecellisi olması dolayısıyla O'ndan bir cüz taşır. Esasta bir ikilik mevcut değildir. Sufiler bu görüşün bir idrakten ibaret olduğunu söyler ve tasavvufi tecrübenin cem makamında, söz konusu ikiliğin ortadan kalktığını öne sürerler. Bu bakış açısı, kişinin dünya hayatına imtihan üzere gönderilme amacını da anlamlandırır. İnsanın yaşadığı her hadise, ona unuttuğu hakikati tekrar hatırlatmaya hizmet eden bir imtihandır. Bu hatırlayış insana eşyanın, dinin, Kur'ân'ın, Peygamber'in ve kendi benliğinin hakikatine nüfuz edeceği bir bakış bahşeder. Tevekkül,

tevhidin zevk edilmesi tabir edebileceğimiz bu mertebenin merkezindedir. Cümleyi şöyle de ifade edebiliriz: Bu mertebe, mahzâ tevekküldür. Mütevekkil kişi, eşya üzerindeki ilahî tecelliyi fark ederek onları oldukları hâl üzere görebilir. Her iş O'ndan'dır, O'nun izniyle, O'nun inayetiyle meydana gelir, sonuçlar O'na bağlıdır, hatta O'ndan birer izdir.

İbnü'l-Arabî'nin girişte iktibas edilen sözleri, tevekkülün bu mahiyetine işaret eder. Allah'ın katında olduğunu fark etmek, tevekkülün tahakkuku demektir. İnsana düşense ancak bunu bulmak ve hatırlamak olabilir. Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'da aktardığı bir rivayete göre Râbiatü'l-Adeviyye, "Ya Rabbi, lütfet de bana bir kapı aç!" diye ağlayıp sızlayan bir adamı şu sözlerle uyarır: "A gafil, bu kapı ne vakit kapalıydı ki?" Allah'a güvenmek, O'nun kapısının kullarına tahsis edildiğine ve bu sebeple de hiçbir zaman kapanmadığına yakinen inanmak, tutum ve davranışları bu inançla mayalamak ve hayatı böyle bir sekînet üzerine yaşamaktır.

İslam düşüncesinde tevekkülün yerini konu edinen çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tevekkülün genel tanımları ve anlam bulduğu alanlar izah edildi. İkinci bölüm Kur'ân ve Sünnet'in tevekkül kavramına dair vaz ettiği ilkeler ile çeşitli ilmî disiplinlerde tevekkülün ilişkili olduğu meseleler ele alındı. Bu bölüm ayrıca tasavvuf kaynaklarının tevekküle bakışını tevhid, yakîn ve rıza kavramlarıyla alakası üzerinden ortaya koymaya çalıştı. Kavramın dinî hayatımızdaki

yerinin tespitine ayrılan üçüncü bölümde ise tevekkül ile esbâbâ tevessül ve tedbir bahisleri incelendi. Yine tasavvuf erbabının dua ve tevekkül ilişkisine dair nasıl bir perspektife sahip olduğu belirlendi ve tevekkülün tahakkuk edebilmesi için gereken manevi olgunluğun şartlarına dair tespitler aktarıldı.

Çalışmanın ortaya çıkmasındaki yönlendirme ve irşadı için muhterem hocam Prof. Dr. Abdurrezzak TEK Beyefendi'ye, editöryal süreçle ilgili istişarelerimizde teşvik edici tutumundan dolayı kıymetli Emine SARAÇ Hanımefendi'ye ve Sufi Kitap Yayınlarına teşekkür ederim.

Cenâb-ı Allah'tan sa'yimize ihlas, hissemize ikram katmasını niyaz ederim.

Hicret KARADUMAN

Recep 1447 / Niğde

Evlâd u iyâline tevekkül üzere bir hayatı miras bırakan
Seyda Mela Zübeyir ile Bitlis/Mutki/Tap köyü evliyasına
rahmet duası ve himmet niyazıyla…

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TEVEKKÜLÜN TANIMI VE ÖNEMİ

Tevekkül, İslam düşüncesinde iman, teslimiyet ve güven sacayağında derinleşen temel bir ilke hem teolojik hem psikolojik boyutlarıyla bireyin hayatına yön veren bir tutumdur. Sözlük itibarıyla "güvenmek, dayanmak ve vekil tayin etmek" anlamlarını içeren bu kavram Arapça *v-k-l* kökünden türemiştir ve bu açıdan bir şeye, bir kimseye veya bir güce inanmak ve güvenmek, destek aramak, bir işin gerçekleştiği süreci veya işin sonucunu başkasına havale etmek, bu işin yönetimini birine devretmek gibi anlamlar da taşır. V-k-l mastarının ism-i fâil vezni olan vekil kelimesi ise koruyan, işin idaresini üzerine alan, himaye eden ve kendisine müracaat edilen gibi manalar içerir.[1]

1 Ebû'l-Fazl Cemâleddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 11/735-736; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 5/1845-1846; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 31/96-100.

Kavramsal olarak tevekkül; güvenilen, dayanılan, vekil tayin edilmeye en layık varlığın Allah olduğu inancıyla, müminlerin bütün işlerinin başında yalnızca O'na sığındıkları gibi sonucunu da yine O'na havale etmelerini ve bu sonuca teslimiyetlerini ifade eder.[2] İslam düşüncesinde tevekkül daha ziyade tasavvuf literatüründe kullanılsa da kelam, fıkıh, tefsir ve ahlak alanlarını da meşgul etmiş bir kavramdır.

İnsanın herhangi bir şeye güvenmesi, öncelikle onun gücüne, kuşatıcılığına, idare ediciliğine inanması sonucu gelişir. Bu sebeple tevekkül imanın sıhhatiyle doğrudan alakalıdır. Allah'ın, âlemin yaratıcısı ve müdebbiri olduğuna iman etmek zorunlu olarak O'nun, kâinattaki bütün eşya üzerindeki tasarrufuna güven duymayı gerektirir. Bir kimsenin Allah'a güveninde zaaf varsa bu, onun imanında da bir zaaf taşıdığını gösterir. Öyleyse Allah'a iman etmek O'na teslim olmayı, şartlar ne olursa olsun O'na güven duymayı ve O'ndan yardım dilemeyi zorunlu kılar. Fatiha suresinde her gün defalarca tekrarladığımız "(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz."[3] münacatı tevekkülün üzerine bina edildiği temel ilkedir. İmanın bir neticesi olarak insanın her işinde Rabbi'nin adıyla hareket etmesi, işlerinin sonucu her ne olursa olsun bu sonuca teslim olması, maddi ve manevi işlerinde yegâne yardımcısının Allah olduğunu

2 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 494; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016), 357.

3 Fatiha, 1/5.

unutmaması ve bundan dolayı yalnızca O'ndan yardım dilemesi gerekir.[4]

Tevekküle insan psikolojisi penceresinden baktığımızda onun, insanın anlam arayışını tatmin eden bir içerikte olduğunu fark ederiz. Bizatihi dindarlığın bu anlam arayışına cevap temin edebildiği, bu doğrultuda insanın psikolojik sağlığı ve sosyal ilişkilerini de olumlu yönde etkilediği bilinmektedir.[5] Zayıf bir varlık oluşunu çeşitli vesilelerle fark eden insan hayatı boyunca elinde olmadan pek çok acıya maruz kalır. Yaşadığı zorluklar karşısındaki acziyeti, onu kendisinden daha güçlü bir varlığa teslim olma, dayanma, ondan yardım istemeye muhtaç hâle getirir. Yaratıcıya iman, insanın bu zorluklara bir anlam atfedebilmesini sağlayan en büyük âmildir. Güvenip yardım isteyebileceği, her şeyi kendisinden daha iyi bildiğine, her hâlükârda en iyisini takdir ettiğine ve hâdisâtın O'nun emriyle gerçekleştiğine inandığı Rabbi tek sığınağıdır. Bu duygu insanın psikolojik anlamdaki sığınma ihtiyacını tatmin eder. Yaşadığı olaylara bir anlam/hikmet atfedebilen yahut yalnız olmadığını hisseden insan, pek çok zorlukla daha kolay baş edebilir.[6]

---

4 Bir işe yönelen insanın mutlaka "Allah dilerse" (günlük kullanımda inşallah) diyerek niyet alması Kur'ân'ın insan fiilleri hakkındaki temel perspektifidir. Bk. Zeynep Ceran, *Kur'ân'ın Tarih İnşası* (Ankara, 2022), 314-315.

5 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2010), 60-61.

6 Ayşegül Hafizoğlu, *İnsan Allah İlişkisinin Duygusal Boyutu* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020), 391-393. Yaratıcıya güven merkezli tevekkülün dünyevi meşguliyetlerden kaynaklanan kaygı ve stresi azaltması, kişinin dikkatini kendi iç âlemine teksif etmesi ve bu açıdan benlik dönüşümünde önemli bir eşik olmasına dair bk. İbrahim Işıtan, *Sûfî Psikolojisi Sülemî'ye Göre Benlik Dönüşümü* (İstanbul: Divan Kitap, 2020), 111-115.

Bu noktada Avusturyalı nörolog ve psikiyatrist Victor Frankl'in tespitleri önem arz eder. Frankl, II. Dünya Savaşı sırasında pek çok Yahudi gibi Nazi toplama kampında esir edilmiştir. Bu esaret sırasında tecrübe ettiği hadiseler üzerinden şöyle bir tespite ulaşmıştır: Bu akıl almaz işkence sistemi içerisinde ayakta kalabilme gücünü en çok sağlayabilen insanlar, hayatlarında bir anlam duygusuna sahip olanlardır. Frankl kamp deneyimiyle, her şeyi alınabilse bile insanlardan alınamayacak tek şeyin, verilen şartlara karşı takınacakları tutumu seçme özgürlüğü olduğunu göstermiştir. Bu özgür seçim, bireyin hayatına sonsuz bir anlam katmak ve hayatı yaşanabilir kılmak demektir.[7] İnanılan ve sevilen bir varlığa güvenmek (Allah'a tevekkül etmek) insanın hayattaki anlam arayışını tatmin edebileceği en güçlü yoldur.

Başka bir husus, tevekkülü bir özgürleşme eylemi olarak okumaya çalışmaktır. İnsan, ömrü boyunca psikolojik yönü itibarıyla pek çok duyguyla baş etmek zorunda kalır. Geçmişe dönük pişmanlıklar, içinde bulunduğu anda yaşadığı kararsızlıklar, zan ve şüpheler, geleceğe yönelik endişe, vesvese, korku ve tedirginlikler insanın psikolojik sağlığına zarar verir. Hatta bu durum zaman zaman fizyolojik sağlık sorunları yaşamasına da sebep olur. Tüm bu parçalanmışlığın en büyük tedavisi "bırakmak ya da vazgeçmek" olarak isimlendirebileceğimiz tevekkül eylemleridir. İnsanoğlu geçmiş, şimdi ve gelecekle ilgili duygu ve düşüncelerini kendisinden daha yetkili bir varlığa havale

7 Wiktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı* (İstanbul: Okyanus Yayınevi, 2012).

ettiğinde bütün yüklerinden bir anda kurtulabilir. Diğer taraftan insanın kendi iradesine olan güveninin, onu birtakım sebepleri yerine getirmenin yanı sıra sonuçları da kontrol etme psikolojisine sürüklediği bir gerçektir. Kontrol edilemeyen sonuçlar ise kaygı ve stresi tetikleyip insanı hayata karşı güvensiz, takıntılı ve paranoyak bir ruh hâline sevk edecektir.[8] Hz. Peygamber, insanın bu parçalanmışlığa uğramadan ahirete irtihal etmesini, kendisine verilmiş en büyük ihsan olarak nitelendirmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber, Benî Tücîb heyetinden bir genç hakkında şöyle niyazda bulunmuştur: "Umarım ki bütün hâlde ölsün." Yanındakiler bu ifadeye şaşırıp "Nasıl yani? Bizler parçalanarak mı ölüyoruz?" diye sorduklarında ise şu cevabı vermiştir: "Hayır, fakat insanın hevesleri ve endişeleri onu dünya vadilerinde darmadağın eder. Belki de eceli, o vadilerden birinde kendisine yetişir; Allah Teâlâ da onun hangi vadide helak olduğuna aldırmaz." Yine rivayete göre bu duanın bereketiyle söz konusu genç, ömrünün sonuna kadar dünyaya karşı zâhid, gözü tok ve faziletli hâller üzere yaşamıştır.[9] Hadiste işaret edilen mananın, mâsivâ hükmündeki bütün kayıtlardan kurtularak kaygıyı tek hâle getirmek (tevhid) olduğu ve bu yönüyle tevekkülü tarif ettiği söylenebilir. Zira tevekkül, kalbin Allah'a bağlanması ve bunun haricindeki diğer bütün bağların kalpten çözülmesidir.

---

8 Ali Ayten-Sevde Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Sufi Kitap, 2017), 165.

9 İbni Seyyidünnâs el-Ya'merî, *Uyûnü'l-eser*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993), 2/308-309.